

Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury 33 (2021)

ISSN 0860-8032 ◇ e-ISSN 2449-8335

<https://journals.umcs.pl/et>

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2021.33.255

Jarosław A. Pietrow

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: 0000-0002-5932-0792

e-mail: j.pietrow@uw.edu.pl

Gramatyzacja modalności w językach naturalnych na przykładzie japońskiego rzeczownika *tsumori*

Grammaticalization of modality in natural languages:
The case of the noun *tsumori* in Japanese

Abstract: The Japanese noun *tsumori* is used as the so-called formal noun and the head of syntactic nominalization. Its main meaning of 'aim, intention' is expressed through the basic sentence pattern of (*suru*) *tsumori* *da*. The modal meanings of this noun reveal close connections with the pragmatics of linguistic politeness and manifestation of attitudes in interpersonal communication. The article deals with the main sentential patterns and functions from the comparative perspective.

Key words: Japanese; nominalization; formal nouns; aim/intention

W obrębie struktur syntaktycznych języka japońskiego szczególną uwagę zwracają konstrukcje zdaniowe, oparte na nominalizacji składniowej z udziałem rozległego zasobu tzw. rzeczowników formalnych (jap. *keishiki meishi* 形式名詞), stanowiących konstytutywny komponent wielu predykatów. W analizie takich konstrukcji warto podejmować próby rekonstruowania etnolingwistycznego oraz antropologicznego podłoża ich gramatyzacji, z uwzględnieniem relewantnych dla opisu typologicznych własności systemu językowego a także pragmatyki komunikacji, ukształtowanej w danym środowisku.

Jednym z takich, zgramatyzowanych w oryginalny sposób, rzeczowników jest w języku japońskim *tsumori* 積もり o podstawowym znaczeniu

‘zamiar; intencja’. Z punktu widzenia semantyki oraz funkcji składniowej rzeczownik ten powinien być opisywany jako wykładnik funkcji o charakterze modalnym, przy czym można go powiązać z kilkoma przynajmniej odmianami znaczeń tej kategorii. Zanim odniesiemy się bezpośrednio do takiej właśnie funkcji rzeczownika *tsumori*, należałoby zatrzymać się przez chwilę nad mechanizmem, który doprowadził do ukształtowania się znaczenia ZAMIARU bądź INTENCJI. Na pierwszy rzut oka mechanizm ten może wydawać się dość odległy i nieoczywisty, ale po bliższym przyjrzeniu się wyjściowej frazeologii tego leksemu, zdaje się on odzwierciedlać całkiem naturalny tok myślenia człowieka i kojarzenia zjawisk.

Należy jeszcze zaznaczyć, że omawiane tu procesy są w japońszczyźnie zjawiskiem stosunkowo nowym, gdyż w leksykografii starszych odmian języka nie zostały odnotowane tego rodzaju rozszerzenia znaczeniowe hasłowego leksemu *tsumori*. We współczesnym języku mówionym wyraz ten odznacza się stosunkowo wysoką częstością użycia¹, mimo to jednak nie przyciąga on, tak jak na to zasługuje, większego zainteresowania autorów opracowań semantycznych czy składniowych.

Z punktu widzenia budowy słotwórczej jest on derywatem, utworzonym od nieprzechodniego czasownika *tsumoru* 積もる o znaczeniu ‘nawarstwiać się; kumulować się; gromadzić się; nagromadzać się; zbierać się; być nagromadzonym; zalegać; pozostawać (w nagromadzeniu)’ i poza łączliwością z podmiotami nazywającymi substancje, rzeczy, obiekty (takie, jak np. *yuki* 雪 ‘śnieg’, *hokori* 埃 ‘kurz’, *ochiba* 落ち葉 ‘opadłe (z drzew) liście’) wykazuje on rozległą łączliwość z nazwami zjawisk abstrakcyjnych (takich, jak np. *shakkin* 借金 ‘dług(i)’, *muri* 無理 ‘forsowne wysiłki; działania ponad CZYJĘ siłę; narażanie zdrowia’, *nayami* 悩み ‘zmartwienia; zgryzoty’, *fuman* 不満 ‘pretensje; niezadowolenie’, *urami* 恨み ‘zawiść; niechęć’ czy też *omoi* 思い ‘myśli’). Można to zauważyć na przykład w następujących frazach:

michi ni tsumotta ochiba o kakiatsumeru

道に積もった落ち葉を掻き集める

pozamiatać opadłe liście, zalegające na ulicy (i zebrać je w jednym miejscu)

muri ga tsumotte, byōki ni naru

無理が積もって、病気になる

stracić zdrowie przez nieoszczędzanie się (podejmowanie nazbyt forsownych wysiłków i to w taki sposób, że się one kumulują)

tsumoru omoi o uttaeru

積もる思いを訴える

¹ Można sądzić, że przynajmniej w znaczeniu ZAMIARU rzeczownik *tsumori* upowszechnił się w mówionej odmianie języka pod prawdopodobnym wpływem ożywionych kontaktów z angielszczyzną.

wyrzucić z siebie wszystko, co leżało na sercu (dosł. „wyrzucić z siebie nagromadzone myśli”)

Od wymienionych tu kolokacji z nazwami uczuć bądź stanów mentalnych łatwo byłoby już przejść do identyfikacji podłoża znaczeniowego ZAMIARU, INTENCJI jako ‘nagromadzenia, ukształtowania myśli w taki sposób, że przeistaczają się one w zamiar, postanowienie, wolę zrobienia czegoś’.

O tym, że taka droga etymologizacji znaczeniowej *tsumori* jest w pełni uzasadniona możemy się przekonać przywołując jeszcze jeden interesujący frazeologizm, a mianowicie *tsumoru hanashi ga aru* 積もる話がある. W wyrażeniu tym odzwierciedlona została sytuacja, kiedy komuś „nazbierało się” wiele rzeczy do powiedzenia, przekazania, podzielenia się nimi:

Tsumoru hanashi ni tetsuya de toki o wasureta.

積もる話に徹夜で時を忘れた。

Mieliśmy sobie tyle do powiedzenia, że przegadaliśmy całą noc, zapominając o bożym świecie.

Starając się dotrzeć do wyjściowych mechanizmów semantycznych w rozwoju funkcji rzeczownika *tsumori*, powinniśmy jeszcze uwzględnić dwie odmiany znaczeń, ukształtowane już w dobie nowożytnej, a mianowicie znaczenie ‘uprzedniego szacowania, kalkulowania, obliczania’ oraz znaczenie ‘uprzedniego rozważania, roztrząsania, zastanawiania się, myślenia’. W dzisiejszym znaczeniu ZAMIARU te oboczne rozszerzenia pierwotnego zakresu znaczeniowego (nagromadzenia, w tym nagromadzenia myśli) mogą uzupełniać zaprezentowaną tu hipotezę etymologiczną.

To szczególne ukierunkowanie rozwoju znaczeniowego *tsumori* doprowadziło zresztą do częściowego zerwania związków motywacyjnych z wyjściowym czasownikiem *tsumoru* 積もる i – jak można sądzić – w świadomości natywnych użytkowników języka tego rodzaju powiązania są wyraźnie słabsze, nawet jeżeli przypomina o nich zapis ideograficzny. Dla dzisiejszych użytkowników japońszczyzny te powiązania są już na ogół mało czytelne. Fakt ten uzasadnia również rozpowszechnioną współcześnie praktykę zapisu tego rzeczownika *hiraganą* (つもり) w jego użyciu modalnym.

Jako rzeczownik we współczesnym języku japońskim *tsumori* występuje w podstawowym schemacie składniowym (*suru*) *tsumori da* するつもりだ²,

² W zapisie tym (*suru*) oznacza dowolny czasownik nazywający działanie kontrolowane przez podmiot. W starszych publikacjach schemat ten oddawano w wersji (*suru*) *tsumori de aru* するつもりである, uwzględniając formalną, pisaną postać spójki o kształcie analitycznym i taką formę można spotkać w tekstach literackich z końca XIX i początku XX wieku, szczególnie w utworach Natsumego Sōsekiego (夏目漱石), wpływowego kodyfikatora nowoczesnej japońszczyzny literackiej.

który dosłownie można byłoby oddać po polsku jako ‘jest (to) zamiar / intencja (taka, że) KTO robi CO’.

W schemacie tym czasownik (symbolicznie reprezentowany przez *suru* する), poprzedzający człon *tsumori*, występuje w zwykłej formie teraźniejszo-przyszłej jako rodzaj składniowego określnika (przydawki) tego rzeczownika zgodnie z obowiązującą w składni japońskiej regułą prepozycji członu określającego przed członem określanym. Na schemacie tym oparte są na przykład następujące zdania japońskie:

Ashita asoko e iku tsumori da.

明日あそこへ行くつもりだ。

Mam zamiar jutro tam pojechać.

Ashita wa isogashii kara asoko e ikanai tsumori da.

明日は忙しいからあそこへ行かないつもりだ。

Jutro (to) nie mam czasu więc raczej tam nie pojedę. (mam zamiar nie jechać)

Ashita asoko e iku tsumori datta kedo...

明日あそこへ行くつもりだったけど...

Co prawda miałem zamiar jutro tam pojechać...

Boku wa kimi no kimochi o mushi shite iru tsumori de wa nainda.

僕は君の気持ちを無視しているつもりではないんだ。

To naprawdę nie jest tak, że nie obchodzi mnie to, co ty sam o tym myślisz. (nie jest moim zamiarem / intencją lekceważenie twoich uczuć)

Warto jeszcze zwrócić uwagę na niesamodzielną składniową rzeczownika *tsumori*, która przejawia się w niemożności jego użycia bez jakiegokolwiek, choćby minimalnego określnika. Nie da się bowiem powiedzieć po japońsku ani **Tsumori da*, ani **Tsumori de wa nai* ani **Tsumori ga aru* ani **Tsumori ga nai*, gdyż rzeczownik ten musi być poprzedzany przynajmniej przez jakiś zaimek anaforyczny, np. *Sono tsumori da* bądź *Sonna tsumori ga aru* ‘Mam taki zamiar (o jakim była mowa)’. Ta ułomność składniowa rzeczownika *tsumori* jest głównym powodem traktowania go w gramatycznych opisach japońszczyzny jako rzeczownika o charakterze defektywnym, czysto formalnym, gdyż taka intencja przyświecała wydzieleniu osobnej kategorii tzw. *keishiki meishi* 形式名詞 ‘rzeczowników formalnych’, których główną funkcją jest funkcja nominalizatora składniowego w różnych schematach zdaniowych.

Wracając do zasygnalizowanego wyżej, podstawowego schematu gramatyzacji rzeczownika *tsumori*, musimy zauważyć, że występuje on tu w połączeniu z tzw. spójką *da* だ / *de aru* である jako finalny, główny predykat zdaniowy, częściowo odmienny przez czasy (i dopuszczający użycia

przeszłe lub teraźniejszo-przyszłe)³. Może być poprzedzany przez orzeczenie czasownikowe teraźniejszo-przyszłe w formie twierdzącej bądź przeczącej.

Z punktu widzenia typologii składniowej istnieje dwójaka możliwość interpretacji struktur opartych na schemacie *tsumori da*. Zdania typu

Sanka suru tsumori da.

参加するつもりだ。

Mam zamiar wziąć (w tym) udział.

Sakenai tsumori da.

避けないつもりだ。

Mam zamiar się nie uchylać.

Hayame ni kaeru tsumori da.

早めに帰るつもりだ。

Mam zamiar wyjść (wrócić) wcześniej.

odznaczające się skrótowym charakterem i obecnością pojedynczego członu czasownikowego, połączonego ściśle z frazą predykatywną *tsumori da*, mogą skłaniać do interpretacji takiego rozbudowanego predykatu (złożonego z przydawki czasownikowej oraz rzeczownika *tsumori* połączonego ze spójką *da*) w ramach czystej morfologii, poprzez analogię do struktur obserwowanych w wielu językach europejskich. W językach tych predykat ZAMIARU łączy się z podporządkowanym mu bezokolicznikiem, nazywającym zamierzone działanie. Tymczasem w japońszczyźnie taka morfologiczna interpretacja nie jest uzasadniona, gdyż predykat ten łączy się z całym zdaniem upodrządnionym w typowy dla tego języka sposób jako określnik nominalnego członu *tsumori*. Podporządkowanie takie jest pospolitym przejawem nominalizacji składniowej z użyciem wielu rzeczowników formalnych. Możemy zatem zaprezentować tutaj kilka bardziej złożonych struktur zdaniowych z predykatem ZAMIARU nałożonym jako nadrzędna struktura zdaniowa wyższego poziomu budowy:

Kondo no renkyū o riyō shite, nagai aida atte inai yūjin to kankō o suru tsumori da.

今度の連休を利用して、長い間会っていない友人と観光をするつもりだ。

Mam zamiar wykorzystać najbliższe wolne dni i wybrać się dokądś z przyjaciółmi, z którymi dawno się nie widziałem.

Chikai uchi ni ano hito ni chokusetsu atte gutaiteki ni uchiawase o suru tsumori da.

近い内にあの人に直接会って具体的に打ち合わせをするつもりだ。

Niedługo mam zamiar spotkać się z nim osobiście i wszystko dokładnie ustalić.

³ Określenia *spójka* używamy tutaj na zasadzie jedynie częściowej analogii do kategorii czasowników, klasyfikowanych jako *copula*, gdyż użycie *da* だ / *de aru* である w japońszczyźnie znacznie wykracza poza ramy tzw. orzeczenia imiennego. Faktyczną funkcją tej jednostki jest tu bowiem funkcja wykładnika konwersji składniowej, umożliwiającej transpozycję różnych członów nominalnych w predykaty zdaniowe (zob. PIETROW, WOJCIECHOWSKI 2013: 367–385).

Sono toki sekkaku da to omotte kanojo ni denwa o shite mō ichido nattoku saseru tsumori datta.

その時折角だと思って彼女に電話をしてもう一度納得させるつもりだった。

Miałem zamiar zadzwonić do niej i jeszcze raz spróbować ją przekonać, bo wydawało mi się, że to dobry moment.

Jak widać, gramatyzacja ZAMIARU w japońszczyźnie ma wyraźnie charakter składniowy i przebiega nieco odmiennie niż w językach europejskich, w których prowadzi ona do ukształtowania się wieloczłonowego, czasownikowego predykatu ZAMIARU (*mam zamiar / zamierzam zrobić CO, I'm going to do something, собираться сделать что-либо, avere intenzione di fare qualcosa*), podczas gdy w języku japońskim predykat ten staje się zdaniowym nadrzędnikiem złożonej struktury dwuzdaniowej⁴. Obserwację tę można wesprzeć jeszcze jednym argumentem, takim mianowicie, że przed członem *tsumori* może się niekiedy pojawiać wykładnik przytoczenia w postaci *to iu* という, co wyraźnie już wydziela jako całkowicie odrębną strukturę zdaniową treść intencji, np.:

Okane o jūbun tamete kara, kekkon shite, atarashii apāto ni nyūkyo suru to iu tsumori datta ga...

お金を十分貯めてから、結婚して、新しいアパートに入居するというつもりだったが...

Po uzbieraniu potrzebnej sumy (pieniędzy) miałem zamiar się ożenić i wprowadzić do nowego mieszkania, no ale...

gdzie nadrzędny składniowo charakter frazy *tsumori da* jest wyraźnie widoczny.

W ten sposób przykład gramatyzacji japońskiego rzeczownika *tsumori* wydaje się w pełni uzasadniać trafność pojęcia ramy modalnej jako zjawiska należącego do składniowego poziomu budowy języków naturalnych i jej szczególnej roli w semantyce zdania, zwłaszcza w sytuacji, gdy w językoznawstwie teoretycznym na ogół pomija się systemowo-gramatyczne i typologiczne uwarunkowania modalności.

Samo przekazywanie postanowień czy też woli nadawcy adresatowi jest w japońszczyźnie zgramatyzowane w wielu różnych strukturach składniowych. Jako wyraźny kontrast do gramatyzacji rzeczownika *tsumori*

⁴ W przywołanych tu językach indoeuropejskich zwraca uwagę podłoże gramatyzacji zamiaru, intencji, rozpowszechnione w wielu innych językach naturalnych, oparte na schemacie POSESYWNOŚCI typu *mieć zamiar* oraz ZACHOWANIA, MANIFESTOWANIA POSTAWY typu *zamierzać, nosić się z zamiarem*, a także SKŁANIANIA SIĘ, PRZYCHYLANIA SIĘ ku czemuś (typu *I'm going to do something*). Z innych, metaforycznych mechanizmów znaczeniowych, tworzących podłoże gramatyzacji zamiaru, można wymienić także metaforę PLANOWANIA, PRZYGOTOWYWANIA (w myśli), typu *I'm planning*.

w funkcji predykatu ZAMIARU możemy tutaj przedstawić interesujące z naszego punktu widzenia użycie *hortativu* do wyrażania postanowień podejmowanych w chwili mówienia. Można to uznać za przejaw zawężającego przesunięcia wartości osobowej z MY na JA. Tak więc formy typu:

sore ni shiyō / shimashō

それにしよう / しまししょう

wyberzmy właśnie to; zdecydujemy się na to

przybierają w takim użyciu znaczenie ‘(no dobrze, niech będzie że) wybieram to; decyduję się na to (skoro wy też tak robicie; skoro mnie do tego namawiacie itd)’.

Natomiast w znaczeniu zamiaru, czyli intencji mówiącego, ta sama konstrukcja zawężona do funkcji pierwszej osoby liczby pojedynczej obudowywana bywa osłabiającym komunikacyjną „siłę przekazywania woli” czasownikowym przytoczeniem myśli w postaci *to omou* と思う. W rezultacie obserwujemy tutaj charakterystyczne przesunięcie ukrywające w obrębie przytoczenia postanowienie mówiącego jako wyjęte z perspektywy czasowej momentu mówienia, nadal rozważane, nieostateczne:

<i>sore ni shiyō / shimashō</i>	→	<i>sore ni shiyō to omou / omoimasu</i>
それにしよう / しまししょう		それにしようと思う / 思います
mówiąc to postanawiam (w tej właśnie chwili), że decyduję się na to,	→	chciałbym (mam zamiar) to wybrać
wyberam to		(na to się zdecydować)
zgadzam się, niech będzie, tak zrobię		myślę (zastanawiam się), czy by tak
		nie zrobić
WOLA		ZAMIAR

W analogiczny sposób „osłabiane” bywają użycia trybu wolitywnego, gdyż przekaz typu *sore ni shitai* それにしたい w percepcji adresata zawsze nabiera znaczenia zdecydowanej woli mówiącego, silnego postanowienia, podczas gdy obudowanie za pomocą ramy przytoczeniowej o postaci *to omou* と思う przekształca całą wypowiedź w przekaz zamiaru, intencji:

sore ni shitai to omou / omoimasu

それにしたいと思う / 思います

chciałbym (zamierzam) to wybrać (zdecydować się na to)

Przykłady te – jak się wydaje – mogą służyć jako potwierdzenie obserwacji, że zarówno w wyrażaniu zamiaru komunikowanego za pomocą *tsumori*, jak i w zaszyfrowanym wyżej zmodyfikowanym użyciu *hortativu*, mamy do czynienia z przekazywaniem takiej właśnie „kumulacji” myśli, nagromadzenia rozważań, zastanawiania się nad konsekwencjami podejmowanej decyzji oraz ewentualnym dopuszczaniem jej nieostatecznego charakteru.

Wszystko to łączy się w dodatku z wyraźnym liczeniem się przez nadawcę z reakcją adresata wypowiedzi. W tym sensie wyrażenie *sore ni suru tsumori da* それにするつもりだ jest bliskim synonimem *sore ni shiyō to omou* それにしようと思う oraz *sore ni shitai to omou* それにしたいと思う.

Zanim przejdziemy do bliższej interpretacji semantycznej zdań z użyciem *tsumori* musimy przypomnieć o pewnej, niezwykle istotnej własności typologicznej koniugacyjnego systemu japońszczyzny, w którym osoba nie jest kategorią gramatyczną orzeczenia i przypisywanie wartości osobowej odbywa się poprzez kontekst bądź kolokację podmiotową zdania, a niekiedy za pomocą takich kategorii gramatycznych, które jedynie pośrednio pomagają identyfikować osobę orzeczenia, np. honoryfikatowość, benefaktywność, malefaktywność, wolitywność. W związku z tym we wszystkich używanych tutaj zdaniach orzeczenia pozbawione są formalnych (segmentalnych) wykładników wartości osobowej i ich interpretacja jest zawsze dziełem odbiorcy wypowiedzi.

Oznacza to tym samym, że schemat składniowy (*suru*) *tsumori da* na podstawie samej tylko budowy gramatycznej nie może być oddawany jako ‘mam zamiar’, gdyż wiedza, pozwalająca przypisać znaczenie osoby może być czerpana wyłącznie z kontekstu. Natomiast nieco bardziej złożoną kwestią jest to, czy znaczenie określonej osoby nie jest przypadkiem powiązane z tym schematem w sposób dający się z góry przewidzieć.

Można byłoby się mianowicie zastanowić na tym, czy w języku japońskim zdania komunikujące ZAMIAR bądź INTENCJĘ z czysto komunikacyjnego punktu widzenia nie mają, pragmatycznie przynajmniej, charakteru pierwszoosobowego. Nadawca wypowiedzi jest w pełni uprawniony do komunikowania swoich własnych intencji, gdyż jego wiedza w tym zakresie może się odznaczać najwyższym stopniem pewności. Taka sytuacja może być w japońszczyźnie w pełni potwierdzona w odniesieniu do zdań wolitywnych, w których orzeczenia w formie tzw. wolitywnej są w charakterystyczny sposób zróżnicowane formalnie w powiązaniu z wartością osobową⁵.

Tak więc zdania zawierające przymiotnikową postać trybu wolitywnego używane są wyłącznie w odniesieniu do podmiotów pierwszoosobowych (w zdaniach oznajmujących) bądź podmiotów drugoosobowych (w zdaniach pytajnych lub w zdaniach z obniżonym stopniem pewności sądu, w tym drugim wypadku również trzecioosobowe użycia są często spotykane). Natomiast zdania zawierające czasownikową postać trybu wolitywnego odnoszą się do podmiotów trzecioosobowych⁶. Decyduje o tym epistemiczna perspektywa

⁵ Kwestię tę szczegółowo omawia w swojej książce *Gramatyzacja japońszczyzny* Romuald Huszcza (HUSZCZA 2012: 82–94).

⁶ Por. *Mitai*. 見たい。Chcę obejrzeć. *Mitai?* Mitai? 見たい? Chcesz obejrzeć? vs.

wypowiedzi, gdyż wola bądź intencje adresata mogą być jedynie dociekane i weryfikowane komunikacyjnie przez mówiącego, natomiast w odniesieniu do osoby trzeciej źródłem wiedzy „wolitywnej” mogą być jej własne deklaracje albo wnioskowanie z zachowań czy postaw. Jak widać, opisane tu podłoże gramatyzacji wydaje się w pełni uzasadniać jej charakter i zakres.

Nie ma ono jednak w japońszczyźnie charakteru absolutnego i bezwyjątkowego, gdyż – jak się okazuje – omawiane tutaj składniowe schematy ZAMIARU czy INTENCJI jedynie w części pokrywają się z opozycjami wartości osobowych konstrukcji wolitywnych. Główny schemat składniowy (*suru*) *tsumori da* używany jest prymarnie w odniesieniu do podmiotów pierwszoosobowych, ale obok tego sekundarnie może odnosić się również do podmiotów trzecioosobowych. Natomiast w wypadku podmiotów drugoosobowych respektowana jest tu pragmatyczna zasada epistemicznej perspektywy wypowiedzi, gdyż schemat (*suru*) *tsumori da* w takim wypadku nie obejmuje zdań oznajmujących. Tak więc, zdania typu:

Ano hito mo chikai uchi ni hikkoshi suru tsumori da.

あの人も近い内に引っ越しするつもりだ。

On też ma zamiar niedługo się przeprowadzić.

są we współczesnej japońszczyźnie całkiem naturalną narracją zamiaru żywionego przez osobę trzecią i w tym wypadku, inaczej niż w trybie wolitywnym, nie jest respektowane gramatyczne rozróżnianie form pierwszo- i trzecioosobowych (typu *-(i)tai* : *-(i)tagaru*)⁷. Można to interpretować jako zaznaczającą się we współczesnej odmianie języka tendencję do niewprowadzania żadnych sygnałów wartości osobowej orzeczeń w wyrażeniach modalnych. Wprawdzie w wypadku *tsumori* – jak zauważyliśmy wyżej – drugoosobowość jest odzwierciedlona poprzez ograniczenie możliwości zastosowania trybu oznajmującego, to jednak predykat ZAMIARU *tsumori da* jest faktycznie neutralny wobec kategorii osoby i fakt ten można tłumaczyć ożywionymi kontaktami współczesnej japońszczyzny z językami indoeuropejskimi, w tym szczególnie z językiem angielskim.

Można się w tym miejscu zastanowić nad ogólnym semantycznym mechanizmem takiej predykatywnej gramatyzacji rzeczownika *tsumori*, gdyż

Mitagatte iru. 見たがっている。(On, ona widać, że) chce obejrzeć. *Mitai rashii.* 見たいらしい。Podobno (on, ona) chce obejrzeć. *Mitai to itte iru.* 見たいと言っている。(On, ona) mówi, że chce obejrzeć. Pamiętać należy o tym, że faktycznie różnicowanie to obejmuje jedynie wycinek kategorii wolitywności, a mianowicie predykatywne użycia orzeczeń wolitywnych, gdyż użycia przydawkowe nie respektują tej opozycji.

⁷ Główną opozycją gramatyczno-typologiczną jest tutaj przymiotnikowy charakter form wolitywnych pierwszo- i drugoosobowych oraz czasownikowy charakter form trzecioosobowych (por. Huszcza *ibid.*).

nawiązuje on wyraźnie do rozpowszechnionej w japońszczyźnie struktury predykcji o funkcji identyfikacji, przypisywania przynależności do zbioru czy też bardzo ogólnej klasyfikacji zjawisk typu ‘to, co mówię jest (było) moim / twoim / jego zamiarem’; ‘działanie takie należy do gatunku moich intencji (zamiarów)’. Takie właśnie znaczenie wnosi tutaj użycie spójki *da / de aru*. Mówiący charakteryzuje więc swoje postępowanie, działania jako coś, co zamierza uczynić po dłuższych rozważaniach, przemyśleniach i obecnie jest gotowy do zrobienia tego kroku.

Schemat składniowy obligatoryjnie finalnego w szyku zdania predykatu *tsumori da* nie wydaje się przy tym nieznanym innym językom poza japońszczyzną, gdyż analogicznie zbudowane są polskie predykaty, występujące w pozycji inicjalnej zdania, takie jak: *jest moim zamiarem, aby...*; *jest moją intencją, aby...*, gdzie również pojawia się spójka jako człon wprowadzający orzecznik nominalny. W japońszczyźnie jednak nie pojawia się składniowy schemat zdania okolicznikowego celu jako komponent gramatyzacji, podczas gdy w językach indoeuropejskich jest to pospolicie spotykany schemat o charakterze podstawowym.

Rekonstruowane tu podłoże gramatyzacji w postaci nadrzędnego zdaniowego predykatu zamiaru ma w japońszczyźnie charakter niezwykle rozległy, jeśli chodzi o zakres, i skrajnie abstrakcyjny, jeśli chodzi o treść, gdyż faktycznie odzwierciedlane jest w różnych szczegółowych realizacjach tego schematu, takich jak:

IKAN DA = IKAN DE ARU

Mō kaeru jikan da. もう帰る時間だ。Już pora (czas) wracać (do domu).

YOTEI DA = YOTEI DE ARU

Iku yotei da. 行く予定だ。(Dopiero) planujemy jechać.

HAZU DA = HAZU DE ARU⁸

Kuru hazu da. 来るはずです。Powinien tu przyjść (być).

HITSUYŌ DA = HITSUYŌ DE ARU

Ichinichi mo hayaku mōshikomu histuyō da. 一日も早く申し込む必要だ。Trzeba jak najszybciej się zgłosić, wystąpić o to, wysłać (swoje) zgłoszenie, zamówienie.⁹

⁸ Rzeczownik *hazu* はず jest w japońszczyźnie analogicznie niesamodzielnym składniowo nominalizatorem modalnym, odznaczającym się również wieloznacznością użycie i zasługującym na bardziej szczegółowe omówienie, jednak z uwagi na rozmiary niniejszego artykułu nie możemy go szczerzej uwzględnić w opisie.

⁹ W interpretacjach lingwistów japońskich przekonująco zwraca się uwagę na fakt, że taki przypadek gramatyzacji predykatywnej rzeczowników typu *tsumori* prowadzi w istocie do ich przekształcenia w złożone czasowniki (jap. *jodōshika* 助動詞化 dosł. „przekształcenie (transpozycja) w czasownik posiłkowy”), które zalicza się wówczas do klasy odrzeczownikowych czasowników posiłkowych (jap. *keishiki meishi ga „da” o tomonatte*

Wypada w tym miejscu zatrzymać się na chwilę nad wspomnianą na samym początku kwestią nominalizacji składniowej, w której uczestniczą jako człony konstytutywne rzeczowniki typu *tsumori*. Występują tu one w roli nominalizatora, czyli członu nominalnego, który wymaga przed sobą podrzędnego zdania w funkcji określnika. W związku z tym zdaniom takim może być przypisana funkcja zdań przydawkowych, formalnie określających nominalizator. Jednak tego rodzaju interpretacja samego schematu składniowego pomija istotną własność takiego związku składniowego, jaką jest faktyczna relacja znaczeniowa między zdaniem podrzędnym a zdaniowym nadrzędnikiem ZAMIARU. Czysto formalna przydawkowość oznacza tutaj, że relacja ta, w swoim konkretnym znaczeniu, jest komunikowana przez kontekst, gdyż w schemacie składniowym pozostaje ona faktycznie niewyrażona. Może to być zatem znaczenie oparte na zasygnalizowanym już wcześniej mechanizmie przytoczenia typu „mieć następujący zamiar (intencję):” bądź też konstrukcję względną typu „moim zamiarem jest to, że...; noszę się z zamiarem takim oto, że...”.

Trzeba przy tym wyraźnie podkreślić, że interpretując w taki sposób podłoże gramatyzacji rzeczownika *tsumori* mamy tu na myśli najogólniejszy, najszerszej rozpowszechniony w języku japońskim schemat z finalnym predykatem odrzeczownikowym, gdzie można nawet mówić o charakterystycznej składniowej konwersji członu nominalnego na człon werbalny zdania. Co więcej, w samym predykanie zamiaru można też dostrzec osobliwą własność formalno-składniową, polegającą na tym, że jeden człon składniowy jest jako predykat jednocześnie rzeczownikiem (wymagającym przed sobą przydawki) oraz czasownikiem (wypełniającym nadrzędny, zdaniowy predykat zamiaru). Jest to własność spotykana w starszych strukturach składniowych japońszczyzny, w obrębie których np. modalny przymiotnik predykatywny *beshi* べし ‘(po)winien’ zachowywał się jednocześnie jak człon nominalny (poprzedzany przez określniki przyrzeczownikowe) i predykatywny (pełniący rolę orzeczenia).

W polszczyźnie, jak wiadomo, tego typu mechanizm składniowy jest o wiele bardziej ograniczony pod względem zakresu (**jest zamiar przyjścia*; ?*jest plan zrobienia*; ?*jest czas CZEGO (na CO)*) i jego konkretne realizacje wymagają zastosowania zróżnicowanych i całkiem odmiennych od japońskiego szczegółowych podtypów takich schematów. W perspektywie ogólnojęzykowej należy tu zauważyć, że rozważając konkretne przypadki schematów składniowych musimy brać pod uwagę nie tylko uniwersalnie ukierunkowane

jodōshika shita mono 形式名詞が「だ」を伴って助動詞化したもの ‘te spośród rzeczowników formalnych, które zostały przekształcone w czasowniki posiłkowe w połączeniu ze [spółką] *da*’) (NITTA 2003: 58).

i postulatywne raczej struktury predykatów rzeczownikowych, lecz także relatywne (niekiedy skrajnie oryginalne) przypadki dostrzegane w językach takich, jak japoński.

Zaprezentowane wcześniej – wyrażnie metaforyczne oraz częściowo me-tonimiczne – podłoże gramatyzacji oraz rozwoju znaczeniowego rzeczownika *tsumori* może posłużyć nam również jako uzasadnienie jego rozległej wieloznaczności, odnoszącej się do jego licznych funkcji modalnych. Obok współcześnie dominującego znaczenia zamiaru, intencji, możemy tu wymienić zatem jeszcze inne, charakterystyczne odmiany znaczeniowe, takie jak:

- przekonanie (o CZYM); wiara w to, że...
- postawienie się w CZYJEJ sytuacji
- zakładanie; przyjęcie założenia, że...
- wyobrażenie sobie, że (jest się KIM lub CZYM)
- nastawienie; liczenie na to, że...
- kalkulacja, oszacowanie CZEGO.

W opisach leksykograficznych japońszczyzny wykorzystuje się w definicjach semantycznych rozmaite ekwiwalenty rzeczownika *tsumori*, takie jak:

kokorogumi 心組 ‘zamierzenie; gotowość; nastawienie na CO’,
ito 意図 ‘zamiar; intencja; zamysł’,
shitagokoro 下心 ‘liczenie ukradkiem na to, że...; tajny (nie zdradzany nikomu) zamiar; złe zamiary’,
sō de aru to iu katei 仮定 ‘założenie; zakładanie, że...’,
omoikomi 思い込み ‘(najczęściej mylne, jednostronne, subiektywne) przekonanie o tym, że...; bezpodstawne wyobrażanie sobie, że...; uprzedzenie’,
mitsumori 見積もり ‘(o)szacowanie; kalkulacja’,
mikomi 見込み ‘perspektywy; szanse (na); nadzieje (na); oczekiwania; liczenie na CO’.

Warto przy tym dodać, że obok wymienionego wyżej schematu (*suru*) *tsumori* da rzeczownik *tsumori* gramatyzowany bywa obocznie w strukturach opartych na podłożu semantycznej posesywności, typu (*suru*) *tsumori ga aru* ‘mieć zamiar (CO zrobić)’, (*suru*) *tsumori ga nai* ‘nie mieć zamiaru (robić CZEGO)’.

Asu no kaigi ni deru tsumori ga aru ka dō ka hakkiri oshiete kudasai.

明日の会議に出るつもりがあるかどうかははっきり教えてください。

Proszę się jasno zadeklarować, czy ma pan zamiar być na jutrzejszym zebraniu, czy nie.

Dla tego typu schematów charakterystyczną cechą semantyki *tsumori* jest bliskość ze znaczeniem woli lub podjętego przez nadawcę bądź bohatera wypowiedzi postanowienia. Dotyczy to zarówno wypowiedzi twierdzących, jak i przeczących. Dostrzec to można wyraźnie w następujących przykładach:

Ano hito ni nido to denwa o suru tsumori nai.

あの人に二度と電話をするつもりない。

Nie mam zamiaru już więcej do niego dzwonić.

Hikokunin wa saisho kara satsugai suru tsumori wa nakatta yō da.

被告人は最初から殺害するつもりはなかったようだ。

Wszystko wskazuje na to, że oskarżony na samym początku nie nosił się z zamiarem zabicia.

Wskazywałoby to na występowanie jakichś bliższych związków między schematem opartym na posesywności a znaczeniem podjętego wcześniej postanowienia czy też woli dokonania czegoś.

Trzecim schematem jest inchoatywno rezultatywna pod względem aspektowym struktura (*shita*) *tsumori ni naru* したつもりになる, oparta na wyjściowym podłożu semantycznym 'dochodzenia do (osiągania, przybierania) stanu, gdy'.

Yarikata wa shitta tsumori ni natte ita ga, yahari jibun de yatte mitara muri da to sugu wakatta.

やり方は知ったつもりになっていたが、やはり自分でやってみたら無理だとすぐわかった。

Byłem przekonany, że wiem, jak się to robi, ale gdy spróbowałem sam, to z miejsca się zorientowałem, że nie dam rady.

Shinda tsumori ni nareba, donna koto mo dekiru.

死んだつもりになれば、どんなこともできる。

Ten, któremu śmierć nie straszna, jest w stanie zrobić wszystko.

Kare wa mō sude ni akirameru tsumori ni natte ita.

彼はもう既に諦めるつもりになっていた。

On miał już zamiar (był już zdecydowany) zrezygnować. On nosił się już z zamiarem rezygnacji.

W tym wypadku czasownik poprzedzający *tsumori* i występujący w formie przeszłej należy interpretować w znaczeniu aspektu dokonanego, gdyż takie właśnie znaczenie stanowi podłoże wyjściowe dla tego schematu składniowego. Może się on bowiem odnosić także do przyszłości bądź habitualnej teraźniejszości, jak widać to w drugim przywołanym wyżej przykładzie.

Jako czwarty schemat należałoby tu jeszcze przywołać strukturę okolicznikową sposobu o postaci (*suru, shita*) *tsumori de* する、したつもりで, co można po polsku oddać jako 'myśląc, że...; będąc przekonanym, że...; sądząc, że...; licząc na to, że...' bądź 'z intencją powiedzenia, że...; z zamiarem przekazania, że...'. Schemat ten wykorzystuje zresztą dwa pochodne znaczenia formalnego rzeczownika *tsumori*, a mianowicie intencja jako 'to, co faktycznie chciało się powiedzieć (inaczej niż mógłby sądzić adresat)' oraz 'to, co się bezzasadnie zakładało (o czym się było święcie przekonanym lub na co się naiwnie liczyło)'.

Jōdan no tsumori de itta kara, sonna ni ki ni suru koto wa nai.

冗談のつもりで言ったから、そんなに気にすることはない。

Powiedziałem to żartem, więc nie ma co brać sobie tego do serca.

Kimi ni natta tsumori de kono koto o mō ikkai kangaete mitai.

君になったつもりでこのことをもう一回考えてみたい。

Próbuję postawić się w twojej sytuacji i zastanowić się nad tym jeszcze raz.

Chciałbym zastanowić się nad tym jeszcze raz, postawiwszy się w twojej sytuacji.
(tak jakbym był na twoim miejscu)

Dō iu tsumori de sonna koto o iundesu ka?

どういうつもりでそんなことを言うんですか。

Co chce pan przez to powiedzieć? (z jaką intencją, z jakim zamiarem?)

Wakai tsumori de muri ni yasumazu hataraita ita ga, kekkyoku karada o kowashite shigoto o yamesaserareta.

若いつもりで無理に休まず働いていたが、結局体を壊して仕事を辞めさせられた。

Będąc przekonany, że jest jeszcze młody, pracował bez wytchnienia, podupał na zdrowiu i w rezultacie zmuszony został do odejścia z pracy¹⁰.

Dla wszystkich tych schematów najważniejszą cechą ich funkcjonowania w składni zdania japońskiego jest podstawowa funkcja rzeczownika *tsumori* jako nominalizatora składniowego, który poprzedzany jest przez frazę czasownikową bądź też przez całe zdanie podrzędne (przydawkowe), określające formalnie taki nominalizator.

Niekiedy można też zaobserwować przejawy działania tendencji do skrótu, zwłaszcza w wypowiedziach o charakterze potocznym i w rezultacie rzeczownik *tsumori* zostaje pozbawiony komponentu czasownikowego w postaci spójki i sam pełni wówczas funkcję orzeczeniowego równoważnika, np.:

Mō kaeru tsumori?

もう帰るつもり?

Już wracasz?

Sō? Ano kaisha o yameru tsumori kai?

そう? あの会社を辞めるつもりかい。

Co? Masz zamiar rzucić pracę w tej firmie?

Częstym zjawiskiem jest też anaforyczne zastępowanie kontekstowo wprowadzonych informacji zaimkiem wskazującym *sono* その, umieszczanym przed rzeczownikiem *tsumori*, gdyż jego wspomniana już niesamodzielność narzuca obecność takiego minimalnego określnika, np.:

Boku mo sono tsumori da.

僕もそのつもりだ。

Ja też mam taki zamiar (zrobienia tego, o czym była mowa w kontekście).

¹⁰ Warto zauważyć, że w wypadku tego typu znaczenia człon *tsumori* może być poprzedzany również przez predykatywny przymiotnik japoński, taki jak użyty w tym zdaniu leksem *wakai* 若い 'młody'. W pierwszym przykładzie z tej serii znaczeń pojawia się również poprzedzający *tsumori* rzeczownik *jōdan* 冗談 'żart', który jednak występuje tu jako rezultat przekształcenia skracającego (*jōdan o itta tsumori de* 冗談の言ったつもりで → *jōdan no tsumori de* 冗談のつもりで).

Z przyjętej w niniejszych rozważaniach perspektywy istotnego znaczenia nabiera dla naszych interpretacji wyróżnienie swego czasu przez Johna L. Austina trzech pojęć: *lokucji*, *illokucji* oraz *perlokucji*, zwłaszcza trzeciego z wymienionych, dyskutowanego w lingwistyce jako problem skutku wypowiedzi. Krytycy, zwracający uwagę na nieostry, i trudno identyfikowalny zakres *perlokucji*, zapewne nie byli skłonni zastanowić się bliżej nad komunikacyjnymi konsekwencjami mówienia, szczególnie w świetle etykiety i pragmatyki komunikacji, niezwykle silnie zgramatyzowanej w japońszczyźnie. W środowisku tego języka mówiący zawsze musi uwzględniać reakcje adresata, liczyć się z jego wrażliwością oraz oczekiwaniami komunikacyjnymi, gdyż skłania go do tego konieczność respektowania norm honoryfikatywności oraz etykiety komunikacyjnej. W tym wypadku między komunikowaną adresatowi wolą a zamiarem nadawcy pojawia się silnie działający filtr grzeczności językowej i etycznej oceny postaw komunikacyjnych (por. Hempoliński 1974: 120–124).

Wszystko to może skłaniać nas do pewnej istotnej korekty w rozumieniu modalności jako relacji między mówiącym a treścią wypowiedzi, manifestowanej w niej samej. W istocie bowiem chodzi tutaj bardziej o postawę nadawcy wypowiedzi wobec adresata, silnie zaznaczającą się w sposobie budowania wypowiedzi a także liczenia się z jego potencjalnymi reakcjami. Wszystkie omawiane tu aspekty zogniskowane zostały w często przywoływanym japońskim pojęciu *omoiyari* 思いやり ‘liczenie się z innym(i)’, charakteryzującym zachowania komunikacyjne natywnych użytkowników japońszczyzny (por. Jabłoński 2012; Pietrow 2013: 44–45). Pojęcie to obejmuje nie tylko postawy rozumienia, sprzyjania, liczenia się z czyjąś wrażliwością, potrzebami czy obawami w chwili mówienia, ale także umiejętność wybiegania myślą naprzód, przewidywania wszelkich potencjalnych zagrożeń w relacjach towarzyskich oraz w komunikacji interpersonalnej, która ma z założenia przebiegać sprawnie czy skutecznie, a przede wszystkim z uwzględnieniem reguł grzeczności językowej.

Literatura

- Austin John Langshaw, 1993, *Mówienie i poznawanie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Golovnin Ivan V., 1986, *Grammatika sovremennogo japonskogo jazyka*, Moskwa: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.
- Grzegorzczkowa Renata, 2001, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hempoliński Michał, 1974, *Brytyjska filozofia analityczna*, Warszawa: Wiedza Powszechna.

- Huszczka Romuald, 2012, *Gramatyzacja japońskiego*, Warszawa: Nakładem Wydziału Polonistyki UW.
- Huszczka Romuald, Ikushima Maho, Majewski Jan, 2003, *Gramatyka japońska. Podręcznik z ćwiczeniami. Tom I*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Huszczka Romuald, Majewski Jan, Ikushima Maho, Pietrow Jarosław, 2003, *Gramatyka japońska. Podręcznik z ćwiczeniami. Tom II*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jabłoński Arkadiusz, 2012, *Honoryfikatywność japońska. Semiotyka a pragmatyka*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Martin Samuel Elmo, 1975, *A Reference Grammar of Japanese*, Yale.
- Nitta Yoshio (red.), 2003, *Gendai Nihongo bunpō 4. Modariti*, Tōkyō: Kurosio Shuppan. [仁田義雄 (編) 2003. 『現代日本語文法4- モダリティー』. 東京: 黒潮出版.]
- Pietrow Jarosław A., 2013, *Japońskie czasowniki mówienia. Językowy obraz aktywności komunikacyjnej w świecie rytuałów i zależności*, Warszawa: Nakładem Wydziału Polonistyki UW.
- Pietrow Jarosław A., Wojciechowski Bartosz T., 2013, *Typologiczne własności spójki w języku japońskim, koreańskim i chińskim*, [w:] *Studia z językoznawstwa japońskiego*, red. Romuald Huszczka, Jarosław Pietrow, Bartosz T. Wojciechowski, s. 367–385.
- Sunakawa Yuriko (red.), 2004, *Kyōshi to gakushūsha no tame no Nihongo bunkei jiten*. Tōkyō: Kurosio Shuppan. [砂川有里子 (編) 2004. 『教師と学習者のための日本語文型辞典』. 東京: くろしお出版]

Źródła

- Kenkyūsha Nihongo korokeshon jiten* (red. HIMENO Masako) 2012. Tōkyō: Kenkyūsha. [『研究社日本語コロケーション辞典』 (姫野昌子編) 2012. 東京: 研究社.]

Streszczenie: Japoński rzeczownik *tsumori* występuje w zdaniach jako tzw. rzeczownik formalny, będący konstytutywnym członem nominalizacji zdaniowej i komunikuje znaczenie ZAMIARU, INTENCJI poprzez główny schemat (*suru*) *tsumori da*. Jego funkcje modalne wykazują silne związki z pragmatyką grzeczności językowej i manifestowaniem postaw w relacjach interpersonalnych. W artykule zostały zaprezentowane główne schematy składniowe i typowe funkcje semantyczne tego leksemu na tle konfrontatywnym z innymi językami.

Słowa kluczowe: język japoński; nominalizacja; rzeczowniki formalne; znaczenie zamiaru